

Nidâî'nin Tenbîhnâme Adlı Eserinde İsim ve Fiil Çekimi*

Murat PARLAKPINAR

Yrd. Doç. Dr.
Bitlis Eren Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID Numarası 0000-0001-6711-0480
muratparlakpinar@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış olan ve daha çok hekim kimliğiyle tanınan Nidâî'nin *Tenbîhnâme* adlı eseri isim ve fiil çekimi yönünden incelenmiştir. Mensur-manzum karışık tarzda yazılmış, dini tasavvufi bir nasihatnâme olan *Tenbîhnâme*, H 952 (M 1545) yılında kaleme alınmıştır. Bu yönüyle *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlıcaya geçişin ne şekilde gerçekleştiği hususunda bilgi edinebilecek bir eserdir. Çalışmada isim ve fiil çekiminde Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçişte ne gibi değişim ve farklılaşmaların olduğunu ortaya koyabilmek için konu art zamanlı bir bakış açısıyla Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Eserin isim ve fiil çekimi yönünden özelliklerinin belirlenmesi tarihsel Türk dili alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Tenbîhnâme'nin tespit edilen 6 yazma nüshası olmakla birlikte çalışmada Almanya nüshası kullanılmıştır. Bu nüsha Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu Ms. or. oct. 3006 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 96 varaklık bu nüsha şimdilik ulaşılabilen en hacimli nüshalardan biri olmakla birlikte istinsah tarihi en eski olan nüsha olduğu için tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nidâî, Tenbîhnâme, İsim ve fiil çekimi.

* Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir: Murat Parlakpınar, *Nidâî: Tenbîhnâme (Dil İncelemesi, Tenkitli Metin, Dizin)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

The Inflection Of Nouns And Verbs In Tenbîhnâme, The Work Of Nidâî

Abstract

In this study, the work "Tenbîhnâme" of Nidâî, who lived in 16th Century and who was mostly known with his identity as a doctor, was examined in terms of the inflection of nouns and verbs. The Tenbîhnâme was a religious and sufistic sermon book written as a mixture of prose and poetry in A.H. 952 (A.D. 1545). In this context, the Tenbîhnâme may be defined as the work that denotes the transition from Old Anatolian Turkish language to the Ottoman Turkish language. For this reason, The Tenbîhnâme is an exceptional book from which we can learn how the transition from Old Anatolian Turkish language to Classical Ottoman Language occurred. The subject matter of the present study was handled as the Old Turkish Language and the Old Anatolian Turkish Language Periods in a comparative manner to determine the changes and differentiations in the transition from the Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish in terms of the infection of nouns and verbs. The determination of the properties of the book in terms of the inflection of nouns and verbs will contribute to future studies that will be conducted on the history of Turkish Language.

Although the Tenbîhnâme has 6 written copies that was determined in the scope of the study, the German copy was used in the present study. This copy is registered in the Collection of Eastern Handwritings in Germany Berlin State Library with the archive number of Ms. or. oct. 3006. This document has 96 pages, and is one of the widest copies that is available for our present day; however, it was preferred because the oldest date belongs to this copy.

Keywords: Nidâî, Tenbîhnâme, Inflection of nouns and verbs.

GİRİŞ

Türk Dili ve Eski Türk Edebiyatı alanlarında Arap harfli metinler üzerine yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür çalışmaların Türk dilinin tarihsel gelişimini tespit etmede önemi büyüktür. Sözcüklerde ses ve şekil bakımından meydana gelen değişimler, Türkçenin söz varlığı ve söz dizimsel özellikleri yine bu tür eserler üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda neşri yapılmış yazma eserler bugüne kadar Türk dili üzerine yapılan dilbilgisi, dilbilim, anlambilim çalışmalarında kullanılan temel kaynaklar olagelmıştır.

Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış olan ve daha çok hekim kimliğiyle tanınan Nidâî'nin *Tenbîhnâme* adlı eseri isim ve fiil çekimi yönünden incelenmiştir. Mensur-manzum karışık tarzda yazılmış, dinî-tasavvufî bir nasihatnâme olan *Tenbîhnâme*, H 952 (M 1545) yılında kaleme alınmıştır. Bu yönüyle *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri niteliğindedir. Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi dönemi üzerine çok sayıda çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Ancak Osmanlıcanın ve Türkiye Türkçesinin atası olarak gösterilebilecek olan Eski Anadolu Türkçesinin ne başlangıç noktasının ne de Osmanlıcaya ne zaman dönüştüğünün yaklaşık tarihi tespit edilememiştir. (Mansuroğlu, 1988: 247) Bu bağlamda *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlıcaya geçişin ne şekilde gerçekleştiği hususunda bilgi edinebilecek bir eserdir. Dolayısıyla bu eserin isim ve fiil çekimi yönünden özelliklerinin belirlenmesi tarihsel Türk dili alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki *Tenbîhnâme*'nin müellif nüshasına ulaşılamamıştır. Tarafımızca yapılan katalog taramalarında eserin 5'i Türkiye'deki kütüphanelerde biri de Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi'nde olmak üzere 6 nüshası olduğu görülmüştür. Bu nüshalar şunlardır:

Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu'nda Ms. or. oct. 3006 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Boyutları (Dış-İç) 210x145-160x90 mm'dir. Her bir sayfada 15 satır bulunmaktadır. Müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi Hicri 1184 Miladi 1771'dir. 96 varak olan eser talik yazı tarzıyla kaleme alınmıştır.

Başı: Hazā Kitābu Tenbîh-nāme

Ḥudā bî-miśl ü hemtādur kamu maḥlūk hem Mevlā

Yüceden yüce a'lādur anuñdur zîrle bālā (1b)

Sonu: Bu sözimi ferāmüş itme zinhār

Görem dirseñ iki 'ālemde dîdār (96a)

Son varakta (100a) eserin istinsah tarihi yazılmıştır: Bin yüz seksen dört senesi Muharrem-i şerîfinüñ gürresinde tamâm olmuştur.

Ankara Milli Kütüphane Nüshası

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 3571 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Harekesiz nesih yazı tarzıyla yazılmış olup 118 varaktır. Boyutları (Dış-İç) 200x130 - 150x80 mm'dir. Sayfa satır sayısı 19'dur. İstinsah Tarihi Hicri 1253 Miladi 1837 olan bu nüshanın müstensihî Ahmed b. Ali'dir.

Başı: Hazâ Kitâbu Tenbîh-nâme

Bismi'llâh'ir-Raḥmâni'r-Raḥîm

Ḥudâ bi-mişl ü hemtâdur kamu maḥlûka hem Mevlâ

Yüceden yüce a'lâdur anuñdur zîrle bâlâ (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmûş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde didâr (116b)

Ankara Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Nüshası

Ulaşamadığımız bu nüshanın Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazma eserler katalog sisteminde yer alan bilgileri şu şekildedir:

Bu nüsha Mustafa Con A 109 numarada kayıtlıdır. Harekeli nesih yazı türüyle kaleme alınmış olup 13 satırdır. Nüshanın kağıt boyutu 207x145 mm yazı alanı boyutu ise 150x90 mm'dir. Zahriye kısmında okunamayan bir mühür ve DTCF Kütüphanesi kaydı yer almaktadır. Ayrıca yine bu kısımda sonradan yapıştirıldığı anlaşılan üzerinde “Hâzâ Kitâbu Tenbîh-nâme Nidâyî sene 952 der Bağçesaray” yazılı bir kağıt bulunmaktadır. İstinsah tarihi bulunmamaktadır. 176 varaktır.

Başı: Ḥamdu bi-ḥadd ve şenâ' bi-'add ol ḳadîr pâdişâh kim on ... (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmûş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde didâr (176a)

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu 1657/1 numarada kayıtlıdır. Harekesiz nesih hattıyla yazılmış olup satır sayısı 19'dur. İstinsah tarihi bulunmamaktadır. 71 varaktır.

Başı: El-ḥamdu li'llâhi 'alâ-dîni'l-İslâm ve 'alâ tevfiği'l-îmân ve şalla'llâhu 'alâ-seyyidinâ Muḥammedin ve 'alâ-âlihi ve aşḫâbihi'l-kirâm (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmûş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde didâr (71a)

İstanbul Millet Kütüphanesi Nüshası

Ali Emiri Koleksiyonu'nda 34 Ae Şer'iyye 849 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Arap-Nesih yazı türüyle yazılmış olan eser 58 varak olup satır sayısı 19'dur. Boyutları (Dış-İç) 202x143, 150 x102 mm'dir. Müstensahi ve istinsah tarihi belli değildir. Oldukça eksik bir nüshadır.

Başı: Bismi'llâh'ir-Raḥmâni'r-Raḥîm

Ḥudâ bi-mişl ü hemtâdur kamu maḥlûka hem Mevlâ

Yüceden yüce a'ladur anuñdur zirle bâlâ (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmüş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde dîdâr (58b)

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Düğümlü Baba Koleksiyonu, 311 numarada kayıtlıdır. Talik yazı türüyle kaleme alınmış olup her bir sayfadaki satır sayısı 21'dir. Boyutu (Dış-İç) 220x160,170x95 mm'dir. Eserde istinsah tarihi bulunmamaktadır. Eser 74 varak olup baştan ve sondan eksiktir. Nüshanın 1b-2a varaklarında fasıllarda işlenen konuları gösteren bir fihrist yer almaktadır.

Başı: Tenbîh-nâme Risâlesidür

Ammâ b'ad Ḥaḳ te'âlâya ḥamd ü şenâ ve Resûl-i Ekreme iktidâ ve pâdişâha ḥayır du'â itdükden soñra bunu bilgil kim eşref-i maḥlûkat beni Âdemdür (2b)

Sonu: Yidi yüz elli beyti var tamâmet

Naşîhatdür tutan olur selâmet (75b)

Yukarıda bilgileri verilen 6 nüshadan ancak 5 nüshaya ulaşılabilmiş, eserin Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasına kütüphanenin tadilat ve tamiratta olması nedeniyle ulaşılamamıştır. Bunun üzerine eldeki diğer nüshalar incelenmiş çalışmada Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi nüshasının kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmada Almanya nüshasının kullanılmasının nedenleri şöyle açıklanabilir: Eldeki beş nüshadan sadece ikisinde istinsah tarihi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Almanya nüshası diğeri ise Milli Kütüphane nüshasıdır. Almanya nüshasının istinsah tarihi H 1184 M 1771'dir. Milli Kütüphane nüshasının istinsah tarihi ise H 1253 M 1837'dir. Diğer bir nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi nüshasında herhangi bir istinsah kaydı olmamakla birlikte bu nüshanın Almanya ve Milli Kütüphane nüshalarına göre eksik bir nüsha olduğu tespit edilmiştir. Millet Kütüphanesi nüshası ise oldukça eksik bir nüshadır. Bu nedenle daha çok Almanya ve Milli Kütüphane nüshalarına odaklanılmış, iki nüshadan istinsah tarihi daha eski olanının yani Almanya nüshasının kullanılmasına karar verilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Tenbîhnâme*, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseridir. Bu nedenle çalışmada isim ve fiil çekimi konusu art zamanlı bir bakış açısıyla Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

İSİM ÇEKİM EKLERİ

İsim çekim ekleri; isim kök ve gövdelerine işlevlik sağlayan eklerdir. Bu ekler bütün özel ve cins isimlere geldiği gibi, isim soylu sıfat, zamir, zarf ve edatlara gelerek kelimeler arasında çeşitli ilişkiler kurar. (Çatıkkaş, 2001: 79)

Çokluk Eki: +lAr

Türkçede eskiden beri çokluk eki +lAr'dır. Çokluk eki ismin karşıladığı nesnenin birden çok olduğunu ifade eder. (Ergin, 2000: 220) Metnimizden çokluk eki almış isimlere şunlar örnek verilebilir: *münâfıklar 3b/2, hâcılar 5a/9, libâslar 7a/14, âşıklar 21a/7.*

Türk dilinde sayı sıfatlarından ve topluluk bildiren isimlerden sonra gelen kelimeler çokluk eki almazlar. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde az da olsa bu durumlarda da +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. (Gülsevin, Boz, 2013: 92) Metnimizde de kimi yerde sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerin çoğul şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir: *üç karındaşlar 31a/8, iki yârânlar 87a/8, iki mübârek dişleri 89b/7.*

İyelik Ekleri

Herhangi bir varlık ya da nesnenin kime ya da neye ait olduğunu belirten eklere iyelik ekleri denir. İyelik eklerine isim tamlamasının tamlanan eki de denir. Dolayısıyla iyelik eki almış bir kelime isim tamlamasının tamlananından başkası değildir. (Çatıkkaş, 2001: 79)

Teklik 1. kişi: +m, +Um, +Im

Teklik I. kişi iyelik eki eskiden beri hep +m olarak kullanılmıştır. Eski Türkçe devresinde eklendiği kelimenin ünlü durumuna göre her iki duruma da girebilen bu ekin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlaktır. (Akkuş, 1995: 141) Metnimizde ekin iki şekilde yazımı görülmüştür. Yardımcı ünlünün yazılmadığı yerlerde dönemin dil özellikleri dikkate alınarak ek +Um şeklinde okunmuştur.

devemi 12b/7 aqçemi 66a/1, kefenüm 3b/11, cennetüm 10b/8, evüm 10b/8, haqqümü 92b/4, gönüm 93a/1, vaşiyetüm 93a/12 namâzumu 93b/2.

Metnimizde ekin yardımcı ünlüsünün düz ünlülü yazılmış olduğu örnekler şunlardır:

gözümüñ 7b/12, üzerime 9b/2, adımı 9b/3, velâyetimüñ 20a/13, ümmetimüñ 25b/15, üzerime 28b/12, sözümü 37b/8, 74a/5, yüzüme 58a/5, namâzımı 72a/13, kullarımıñ 82a/15, varımı 88a/13.

Teklik 2. kişi: +ñ, +Uñ, +İñ

Teklik ikinci kişi iyelik eki eskiden beri +ñ'dir (Ergin, 2000: 223) ve bu ek ünsüzle biten kelimelere yardımcı ünlüyle bağlanmaktadır. Ek Eski Türkçede uyuma bağlıyken Eski Anadolu Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaktır. (Kartallıoğlu, 2011: 451) Harekesiz olan metnimizde ekin yardımcı ünlüsü genellikle yazılmamıştır. Bu durumda ekin yardımcı ünlüsü yuvarlak kabul edilmiş ve yuvarlak okunmuştur.

aşluñ 1b/10, göñlüñe 1b/12, 'aqluñ 3b/1, ma 'lumuñ 6b/7, maluñdan 92a/15, hãtıruñ 93a/11, maqşuduña 95b/7.

Ekin yardımcı ünlüsünün düz olarak yazıldığı kelimeler de bulunmaktadır:

evine 7b/6, göziñi 23b/1, 'özürleriñi 72a/12, 'ömriñi 74a/5, gözleriñi 91b/11.

Teklik 3. kişi: +I, +sI

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi devirlerinde yalnız düz şekilleri olan teklik 3. kişi iyelik eki ancak Osmanlı Türkçesi devrinde ünlü uyumuna bağlamıştır. Metnimizde bu ek bir örnek dışında her zaman düz ünlülü olarak yazılmıştır.

'ahdine 3b/13, ehline 10b/13, içinde 11a/1, üstinde 12b/8, evine 66b/1.

gıdāsı 2a/12, tevbesidür 3b/3, bahāsını 3b/11, ikisi 6a/14, küşesi 10b/1.

Metnimizde yuvarlak ünlülü olarak yazıldığı tek örnek şudur: *ıamu odundan 16b/8.*

Çokluk 1. kişi: +mUz, +UmUz +ImUz

Eski Türkçede hem ekin yardımcı ünlüsü hem de ek ünlüsü dudak uyumuna bağlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde ise yalnız yuvarlak şekilleri kullanılmış (Kartallıoğlu, 2011: 437) daha sonra Osmanlı Türkçesi içinde tekrar ek ünlü uyumuna girerek bugünkü çok şekilliliğe kavuşmuştur. (Ergin, 2000: 223) Metnimizde ekin yardımcı ünlüsü bazen düz olarak yazılmıştır. Yardımcı ünlünün yazılmadığı sözcüklerde ek; +UmUz olarak okunmuştur.

Ünlüyle biten sözcüklere gelen örnekler: *şübhemüz 66b/1, cümlemüz 87a/10, tevbemüze 28b/15.*

Metnimizde yardımcı ünlüsü düz ünlülü yazılan sözcük örnekleri bulunmaktadır:

vilāyetimüze 8b/13, hıdmetimüzde 24b/4, birimüz 67b/5, elimüz 70b/10, işimüz 75a/2, haberimüz 87b/1, haıālarımız 88b/15.

Ekin yardımcı ünlüsünün harfle gösterilmediği yerlerde yardımcı ünlü yuvarlak kabul edilmiştir:

cānumuz 46a/10, kıyāsumuz 46b/13, hācetümüz 73b/2, gönlümüz 75b/9, ahvālümüze 87b/2.

Çokluk 2. kişi: +ñUz, +UñUz, +İñUz

Bu ek Eski Türkçede dudak uyumuna bağlı iken Eski Anadolu Türkçesinde ek ünlüsü ve ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaklaşmıştır. (Kartallıoğlu, 2011: 467)

Ekin doğrudan sözcük üzerine geldiği tek bir örnek görülmüştür: *kankıñuz 21b/4*.

Metnimizde çokluk 2. kişi iyelik ekinin yardımcı ünlüsü genellikle yazılmamıştır. Bu durumda yardımcı ünlüsü yuvarlak kabul edilmiş ve yuvarlak okunmuştur: *tarıkuñuz 44a/8, maqşūduñuz 50a/1, zulmuñuz 59b/15, kuluñuz 72a/7, cehlüñüz 87b/7*.

Ekin yardımcı ünlüsü düz yazılan sözcüklere ise şunlar örnek olarak verilebilir: *fırākuñuzdan 13a/10, murāduñuz 50a/5, hātırıñuz 50a/10, ağıñuz 89b/5, dışleriñüz 89b/8*.

Çokluk 3. kişi: +lArI

Çokluk 3. kişi iyelik eki eskiden beri hep +lArI olarak kullanılmıştır. Metnimizde de bu durum değişiklik göstermemektedir:

ayaqlarında 5b/4, kıllarını 6a/3, abālarını 7b/10, hātırlarıçün 10b/6, gönülleri 14a/7, önlerinde 26a/6.

İlgi Eki

Eski Türkçede +İñ, +Uñ +nİñ, +nUñ şekillerinde kullanılan ilgi ekinin Eski Anadolu Türkçesinde yalnız yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır. Ekin ünlüsü ancak Osmanlı Türkçesi döneminde uyuma bağlanmıştır. (Ergin, 2000: 229-230) Harekesiz olan metnimizde de ek geleneksel imlayla yazılmış olduğundan ekin ünlüsü yuvarlak kabul edilmiştir. Metnimizde ekin kullanımıyla ilgili şu örnekler verilebilir:

cānuñ gıdası 2a/11, kimüñ maqşūdı 32b/1, Hürmüzüñ üzerine 33a/13, ananuñ ciger küşesi 10b/1, ayaklarınıñ derisi 18b/6, tamunuñ içine 19a/4, deryānuñ huñurından 21a/5.

Hâl Ekleri

Hâl ekleri isimlere gelerek onların başka isimlerle çeşitli yönlerden ilişkiler kurmasını sağlar. Bu eklerin ismi isme, ismi edatlara ve özellikle ismi fiillere bağlama gibi genel işlevleri bulunmaktadır. Böylece birtakım isim, edat ve fiil grupları kurulmuş olur. (Çatıkkıaş, 2001: 81) Hâl ekleri sık kullanılan ve cümlenin anlamını etkileyen isim çekim ekleridir. (Gülsevin, 2011: 16) Bu özelliklerinden dolayı çalışmada hâl eklerinin biçimsel durumları yanında anlamsal işlevlerinin de ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yalın Hâl

Yalın hâl, bir çekim biçimi, ad durumlarının bir çeşididir. Ad durumuna girip de durum eki almayan, yüzey yapıda bir ek taşımayan ada yalın ad denir. Türkçede yalın hâl için herhangi bir ek yoktur. Ya da yalın hâl, sıfır biçimlerle çekimlenmiştir, denilebilir. Ancak biçimsel olarak ek almamış bütün ad soylu sözcükler, yalın durumda sayılmazlar. Yalın durum çekimine yalnızca eylemle yapan / eden işlevi kuran ad ve zamirler girerler. (Üstünova, 2007: 737-745)

Çünkü tevbe cân u gönülden oldı 4a/8, anlar bu vilâyete kadem başmayalar 9a/6, Ammâ ba'zılar dimişler 4b/1. Atası dağı eyitdi 10b/4

Yükleme Hâli

Eski Anadolu Türkçesinde asıl yükleme hâli yalnız düz biçimleri bulunan +I'dır. Ek bu özelliği dolayısıyla dudak uyumu dışında kalan bir yapıya sahiptir. (Türk, Doğan, Şerifoğlu, 2015: 36) Yüklem hâli ekinin metnimizde Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi iyelik eki almamış isimlerden sonra +(y)I şeklinde iyelik ekli kullanımlarda ise eksiz olarak varlığının devam ettiği görülmektedir:

du 'âyı 35a/13, şuyı 37b/3, tamuyı 41a/7, karayı 42a/2, kendüyi 51b/9.

meyyiti 46a/6, atasını 46a/6, evi 50b/14.

yüzün 50b/1, pärelerin 51a/3, çaçmağın 51a/10, avâzın 51a/13, gözlerin 51b/13.

Sondaki ünlüsü güzel he (ه) ile yazılan bazı sözcüklerde yüklem hâli ekinin hemze (ه) ile yazıldığı görülmektedir:

nüşhayı (نسخه) 11b/6, bi-çāreyi (بيچاره) 34a/3, akçeyi (اقچه) 48b/14

Temel anlamsal işlevi cümlede nesneyi belirtmek olan (Boz, 2013: 2) yüklem ekinin metnimizde bir yerde yönelme eki işlevinde kullanıldığı görülür:

sen baña bir iş idersin diyü kendüyi naşihatler idi 42b/1.

Yönelme Hâli

Eski Türkçede +GA şeklinde olan yönelme hâli eki Eski Anadolu Türkçesi devresinde +(y)A şeklindedir. (Yelten, 2009: 291)

ādeme 49a/13, yanına 49b/4, degirmene 50b/1, çiviye 51a/9.

Yönelme hâli eki -mAK fiilden isim yapma ekiyle kullanıldığında "-mak için, -mek için" ifadesini verir. Metnimizde bu işlevde kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır:

kabz-ı ruh itmege mi geldüñ 18b/9, zevk u şafā itmege geldüm didi 27b/14.

Temel anlamsal işlevi yönelme olan bu ekin eklendiği ad cümlede eylemin kendisine yöneldiğini/yaklaştığını bildirir. (Boz, 2013: 11) Metnimizde bu temel işlevi yanında yönelme hâl ekinin yüklem eki işlevinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır:

*kabîh şıfatlarından birisi dağı **hağ nesneye inkâr** eylemekdür 19b/10.*

*Resûlu'llah şalla'llahu 'āleyhi ve sellem hazretleriniñ **mi'racına inkâr** itdi 19b/11.*

*El-ğāşıl ol işden rüçü' itdi ve dağı '**avrata çağırıp eyitdi ki** 28b/3.*

Metnimizde bir yerde yönelme hâl eki, bulunma hâl eki görevinde kullanılmıştır:

*Hem '**ahdine** turup eyle itdi 83b/4.*

Bazı örneklerde ise yönelme hâl eki vasıta eki işlevinde kullanılmıştır:

*Ol gice ħān turup **ol 'avrata zinā** kaçdına evine vardı 27b/12.*

*bir ħalvet yirde '**ibādete** meşğül oldu 30b/4*

*pādişāhlık **işine** meşğül olalum 76a/15.*

Bulunma Hâli

Eski Türkçede +tA şekli bulunan bu ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde yalnızca +dA şeklinde imlası klişeleşmiş şekildedir. (Yelten, 2009: 291) Ekin metnimizde de sadece tonlu şekilleri bulunmaktadır:

ħayātda 4a/4, gōñülde 16a/1, katında 2b/11, içinde 2b/4.

Temel anlamsal işlevi bulunma olan bu ekin eklendiği ad cümlede eylemin gerçekleştiği yerde, zamanda bulunmayı bildirir. (Boz, 2013: 13) Bulunma hâl ekinin metnimizde bir yerde belirtme hâl eki işlevinde kullanıldığı da görülür:

*Māħān adlu bir **kūyda** mekân tutdı 35a/2.*

Bunun dışında metnimizde bulunma hâli ekinin bazen yönelme hâli işlevinde kullanıldığı da görülmektedir:

***Beni ādemde** benlik hiç yaraşmaz 12a/7.*

*Mūsā kavmi ile **bunda** gelmeye didiler 9a/3.*

*ol ħulāmı **bunda** çağırayın didi 77b/5.*

*anuñ gibi kimesneler **bunda** girmek revā degüldür 87a/3.*

Ayrılma Hâli

Ayrılma hâli eki Eski Türkçede +dIn, +tIn şeklinde yalnız düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise yönelme ve bulunma hâli eklerinin etkisiyle +dAn şeklini alarak geniş ünlülü olmuştur. (Yelten, 2009: 292) Bu ekin de metnimizde sadece tonlu şekilleri mevcuttur:

taşradan 16a/12, ħamdan 16b/11, nerdübāndan 20a/12, karşıdan 20b/3, şudan 22a/2, kapudan 24a/6, dünyādan 29a/15, tahtından 7b/9, gözinden 10a/14.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak *+dIn* biçiminde kullanıldığı görülür (Şahin, 2003: 48). Metnimizde ekin bir örnekte bu biçimiyle kullanıldığı görülmektedir: *cāmıdın 1b/13*.

Ayrılma hâl ekinin temel anlamsal işlevi ayrılmadır. Eklendiği ad cümlede eylemin kendisinden ayrıldığı/uzaklaştığını bildirir. (Boz, 2013: 15) Ekin metnimizde ayrılma anlamı dışında sebep anlamı kattığı kullanımlar görülmektedir:

Açlıktan ve şusuzluğdan Kelime ziyâde zebûn oldı 37a/5.

Vasıta Hâli

Eski Türkçede vasıta hâl eki *+n'*dir. Eski Türkçede işlek olarak kullanılan bu hâl eki Batı Türkçesinde işlekliliğini kaybetmiş; *gündüzün, degin, için* gibi bazı sözcüklerin sonunda yer alan bir yapım ekine dönüşmüştür.

Daha sonra bu ekin yerini "ile" edatı almıştır. İle edatı ile *+n* araç durumu ekinin işlevleri hemen hemen aynıdır. İle edatı tek başına kullanıldığı gibi zamanla ekleşerek *+IA* şekline dönüşmüştür. (Yelten, 2009: 293) "İle" edatının kullanımıyla ilgili metnimizden şu örnekler verilebilir:

kimesne ile 30b/10, oğ ile 31b/2, şâl ile 34a/7, Mervâniler ile 35b/13, dil ile 36a/5.

İle edatının ekleşme sürecine girmiş ya da ekleşmiş şekilleri de metnimizde mevcuttur:

yaş-ıla 36a/15, büm-ıla 61a/4, âh-ıla 91b/14, arkamla 93a/4, akçesiyle 93a/4.

Eşitlik Hâli

Eşitlik hâl eki, Eski Türkçeden itibaren değişik fonksiyonlarda kullanılan ve zamanla türetme özelliği de kazanmış bir durum ekidir. (Şahin, 2003: 49) Temel anlamsal işlevi eşitlik olan bu ekin eklendiği ad cümlede eylemin kendisine eşit/benzer biçimde yapıldığını bildirir. (Boz, 2013: 20) Eski Türkçede yalnız *+çA* şekli bulunan ekin, Eski Anadolu Türkçesi devresinde *c'*li biçimleri ortaya çıkmıştır. Fakat Osmanlı Türkçesinin sonuna kadar uyuma aykırı olarak eski *ç'*li şekilleri koruyan örnekler varlığını sürdürmüştür. (Yelten, 2009: 292)

Metnimizde eşitlik eki genellikle *+cA* şeklinde kullanılmıştır: *bunca 1b/7, murâdınca 2b/4, tenhâca 4b/5, ardlarınca 8b/2, ardınca 15a/1, piyâdece 52a/6, gizlüce 63a/10, öñince 64a/2, kavlıncedür 64b/10, bilece 67a/8, zerrece 68a/13, öylece 69a/4.*

Bu örnekler yanında metnimizde ekin *ç'*li şekilleri de mevcuttur: *niçe 18a/10, külçe 56b/4*. Ekin ünsüz uyumuna aykırı bir görünüm arz ettiği bu kelimelerde eşitlik eki kalıplaşmış durumdadır ve Eski Türkçedeki *ç'*li şeklini korumaktadır.

FİİL ÇEKİM EKLERİ

Fiiller; varlıkların yaptıkları iş ve eylemleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluş ve yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir (Gencan, 2001: 300) ve isimler gibi Türkçenin en eski kelime çeşitlerindedir. (Çatıkkaş, 2001: 173) Fiil çekim ekleri, fiil kök veya gövdelerine eklenerek fiillerin zamanını, yapılış şeklini ve kim tarafından yapıldığını belirtirler. Fiillerde çekim bildirme ve tasarlama olmak üzere iki kısma ayrılır.

Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri eylemlerin, olay ve durumların zamanını bildiren eklerdir ve bütün olarak zaman ekleri durumundadırlar.

Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Eski Türkçede *-tI*, *-dI* şekillerinde kullanılan görülen geçmiş zaman ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *-dI* şeklinde tonsuz ünsüzlü olarak kullanıldığı görülür. Bununla birlikte teklik ve çokluk 3. kişilerde ekin ünlüsü düz iken, diğer şahıslarda yuvarlaktır. (Yelten, 2009: 298) Görülen geçmiş zaman çekimiyle ilgili metnimizden şu örnekler verilebilir:

Teklik 1. kişi: *-dUm*

şalb iderdüm 7a/1, getürdüm 7a/3, kabül itdüm 9a/4, çıkdum 19a/14, başladum 24b/6.

Teklik 2. kişi: *-dUñ*

bildüñ 14b/3, diledüñ 14b/11, and itdüñ 19a/13, müşahede itdüñ 20b/1.

Teklik 3. kişi: *-dI-Ø*

buyurdi 2a/11, eyitdi 3b/9.

Çokluk 1. kişi: *-dUk*

kabül itdük 33a/11, beyân itdük 34b/3, getürdük 41a/14, zahmet çekdük 55a/10.

Çokluk 2. kişi: *-dUñUz, -dİñUz*

getürdüñüz 24b/7, gördüñüz 38b/3, taşaddur itdüñüz 70b/7, itdüñüz 83a/14.

Metnimizde ekin ünlüsünün uyuma girmeye başladığını gösteren düz ünlülü şekiller bulunmaktadır:

gezdiñüz 9a/14, kesdiñüz 78a/04 kendüñüzden vardıñuz 78a/03.

Bununla birlikte ek ünlüsünün yuvarlak tabanlardan sonra da düz yazıldığı örnekler görülmektedir: *gördiñüz 58a/05, buyurdiñuz 56a/11.*

Çokluk 3. kişi: *-dIIAr*

uğurladılar 4b/6, kaldurdılar 4b/12, koşdılar 6b/12, şaldılar 7a/4, çağrışdılar 26a/12, giderdiler 27a/1, didiler 30b/6.

Olumsuz Şekli: *yakınlık itmedüm 7b/13, almadum 54b/1, bilmedüñ 23b/7, söylemedüñ 75b/8, gönül virmedi 77a/14, bilmedi 79a/14, secde itmediler 11b/14, yimediler 40a/10.*

Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde *-mİş* 'tır. Eski Türkçeden beri düzlük yuvarlaklık uyumu dışında kalan bu ekin ünlüsü daima düz-dardır. (Gülsevin, Boz, 2013: 64) Metnimizden ekin şahıslara göre çekimiyle ilgili şu örnekler verilebilir:

Teklik 1. kişi: *-mİşAm, -mİşın*

uğramışam 39a/14, vakıf olmuşamdur 84b/2, unutmuşın 19a/11.

Teklik 2. kişi: *-mİşIn*

ihtiyār itmişsin 43b/2, yapmışsın 59b/1, tolmışsın 61b/3, olmuşsın 65b/11.

Teklik 3. kişi: *-mİş-Ø*

Teklik üçüncü kişide çekim, eksiz ya da *-dUr* ekiyle yapılmaktadır:

idinmiş 18a/12, gelmiş 20a/4, hücüm eylemiş 20a/12, urmuş 28a/9.

helāk olmuşdur 70b/4, buyurmuşdur 2b/2, uvatmışdur 7a/1, eylemişdür 13b/6.

Çokluk 1. kişi: *-mİşUz*

Metinde çekimine rastlanmamıştır.

Çokluk 2. kişi: *-mİşSiz*

mālik olmuşsınız 58a/4, müzeyyen olmuşsınız 61b/5.

Çokluk 3. kişi: *-mİşAr*

ha`ba varmışlar 48a/5, dimişler 4b/1, `ahd ü peymān etmişler 25a/4.

Olumsuz şekli: Duyulan geçmiş zamanın olumsuz şekline sadece teklik 3. kişide rastlanmıştır: *olmamışdur 25b/4, getürmemişdür 63a/2, gelmemişdür 84b/8, göndermemişdür 89b/13.*

Metnimizde öğrenilen geçmiş zaman için *-Up* 'lu şekiller de görülür. Asli işlevi zarf-fiil olan *-p* morfeminin öğrenilen geçmiş zamanda kullanımın örnekleri Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Codex Cumanicus*'ta görülmekle birlikte ekin *-ip turur* biçiminde öğrenilen geçmiş zaman işlevinde kullanımıyla ilgili geniş örnekler Harezmi Türkçesinin ürünü olan olan *Nehcü'l-Ferâdis*'te görülür. (Zülfikar, 1992: 14) Eski Anadolu Türkçesinde de görülen geçmiş zaman için *-(y)Up dur(ur)*

(Gülsevin, 2011: 83) biçiminde kullanılmıştır. Metnimizde *-Up dur* biçimiyle kullanılan örnekler bulunmaktadır:

Nefsdür kim kîn olupdur māl aña 41b/8.

Şu kim taqdür olupdur ana redd yok 80b/2.

Virüpdür gönlüñe hikmet 1b/12.

Vaşiyyet idüpdür unutmā 90b/13.

Geniş Zaman Kipi

Eski Türkçede geniş zaman çekiminde genellikle *-Ur* nadiren *-Ar* çok az olarak da *-Ir* ekleri kullanılırken Eski Anadolu Türkçesinde bu zaman için *-Ur*, *-Ar*, *-r* ekleri kullanılmıştır. (Timurtaş, 2012: 122) Metnimizde geniş zamanın şahıslara göre çekimiyle ilgili şu örnekler verilebilir:

Teklik 1. kişi: *-rAm*, *-UrAm*, *-Arın*

dilerem 29b/4, namāzum kıduram 48b/6, emîn oluram 64b/8, haqquñdan gelürem 65b/8.

isterin 67a/13, ararın 12b/7, dilerin 24b/11, isterin 67a/13.

Teklik 2. kişi: *-rsIn*, *-UrsIn*, *-ArsIn*

dilersin 15b/2, inkār idersin 19b/14, bilürsin 28a/12, atarsın 62b/6, korkarsın 65b/1.

Teklik 3. kişi: *-r*; *-Ur*, *-Ar* - Ø

bağar 48a/5, ister 66b/5, mağhūr ider 68b/5, 'itāb ider 71b/8.

Çokluk 1. kişi: *-rUz*, *-UrUz*, *-ArUz*

oluruz 68a/15, 67a/5, ölürüz 40a/12, iderüz 36b/7, kabül itmezüz 73a/11.

Çokluk 2. kişi: *-ArsIz*

Metnimizde iki örneği tespit edilmiştir: *gidersiz 67a/13, dilersiz 67a/14.*

Çokluk 3. kişi: *-rlAr*, *-UrlAr*, *-ArlAr*

nefret iderler 43a/1, and iğerler 47a/15, yazarlar 48a/6.

Olumsuz Şekli: Geniş zamanın olumsuzu bütün şahıslarda *-mAz* ekiyle yapılmaktadır:

itmezem 61b/1, çıkmazın 19a/11, konuğ olmazın 22a/5, çıkarmazın 29b/14, komazın 43a/11, çıkmazsın 19a/9, görmezın 59b/12, şakınmazsın 69b/3, virmezsin 29b/6, dimezsın 59b/7, virmezler 60b/4, girmez 62a/8.

Şimdiki Zaman Kipi

Günümüzde şimdiki zaman kipi için kullanılan *-(I)yor* eki Eski Anadolu Türkçesindeki süreklilik bildiren *yoru-* tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumu ile (*al-a yoru-r > al-(i)yor*) ortaya çıkmıştır. (Korkmaz, 2007: 611) Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman için özel bir ek kullanılmamakla birlikte (Timurtaş, 2012: 126) çoğu kez geniş zaman ve istek kipi bu zaman çekiminde kullanılmıştır. (Şahin, 2009: 68) Şimdiki zaman çekiminde *-(y)A yor(ur)* yapısı XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, zamanla kullanım alanı genişleyerek işlek bir şimdiki zaman eki halini almıştır. (Gülsevin, Boz, 2013: 74)

Metnimizde şimdiki zamanın *-(I)yor(ur)*'la yapılan teklik ve çokluk 3. kişide çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır:

Teklik 3. kişi:

Şam halkına halife geliyor diyü haber gelmiş idi 38b/1.

ğulām eyitdi geliyorur 38b/3

firāvān 'asker cem' olmuş geliyor 63b/5.

Engüriye geliyor diyü haber oldu 44a/4.

hünkār kulları beglik atları ile geliyorur 51b/5.

Çokluk 3. kişi:

beni sulţānuma ğamz idüp helāk itdüriyorlar 84a/15.

Gelecek Zaman Kipi

Eski Türkçede gelecek zaman *-GAy*, *-tAçI*, *-çI* ekleriyle yapılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise gelecek zaman eki *-IsAr*'dır. (Timurtaş, 2012: 125) Ayrıca istek eki *-A* ile *-sA* + *şahıs eki* + *gerek* yapısı da gelecek zaman eki işleviyle kullanılmıştır. (Türk, Doğan, Şerifoğlu, 2015: 36) Metnimizde gelecek zaman için bu yapının kullanıldığı örnekler bulunmaktadır:

bildi ki murād hāşıl olup maşşūdına vāşıl olsa gerekdür 51a/7-8.

cümleñüzden biriñüzi 'asker ile Bağdāda göndersem gerekdür. 63a/5-6.

cümle qarındaşlaruñ gün toausına nazār itseler gerekdür 63a/12.

iki sâ 'atden şoñra ben āhirete intikāl itsem gerek 93a/14.

Gelecek zaman eki olarak kullanılan *-(y)AcAK* ise Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerine kadar işlek bir sıfat-fiil eki olarak kullanılırken XV. yüzyıldan itibaren gelecek zaman çekiminde de kullanılmaya başlanmıştır. (Gülsevin, Boz, 2013: 76) Metnimizde *-(y)AcAK* eki genellikle sıfat-fiil işlevli olarak kullanılmakla beraber bir örnekte gelecek zaman eki olarak kullanıldığı görülmektedir:

Ammā bilmezlerdi şoñnda hikmet ne olıcakdur. 60b/8

Sıfat-fiil işlevli olarak kullanıldığı durumlar için şunlar örnek olarak verilebilir:

ne çäre ideceklerin bilmediler 49b/15, ne vechle atacağların bilmezler idi 81b/15, şoymayacağ oldu 3b/12, taş tokımacağ âdemüñ 5b/6, varacağ gün 38a/12, şıgımacağ yir 39a/10.

Eski Anadolu Türkçesinde işlek gelecek zaman eki olarak kullanılan *-ısar/-iser* metnimizde birkaç yerde geçmektedir. Ekin sadece teklik 3. kişide çekimi görülür: *luţf idiser 62a/9, giriser 68a/7.*

Tasarlama Kipleri

Hareketin zamanını gösteren bildirme kiplerinin aksine tasarlama kiplerinde zaman kavramı yoktur. Tasarlama kipleri hareketin emir, şart ve istek şeklinde olduğunu belirtirler.

Emir Kipi

Emir kipinde diğer fiil çekimlerinden farklı olarak şahısların emir ekleri vardır. Dolayısıyla emir ekleri aynı zamanda şahısları da gösterirler. Emir eklerinin şahıslara göre görünümü tarihsel olarak şu şekilde olmuştur: Teklik 1. kişi emir eki Eski Türkçede *-AyIn* şeklindedir. Bu ek Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılmıştır ancak birinci kişilerdeki *m*'nin etkisiyle ekin *-AyIm* şekli ortaya çıkmıştır. Teklik 2. kişide eksiz ya da *-GIl* ekiyle yapılan çekimler görülür. Teklik 3. kişi için Eski Türkçede *-zUn*, *-sUn* ekleri kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *ise -sUn* olarak kullanılmıştır. Çokluk I. kişi eki her zaman *-AlUm* şeklindedir. Çokluk 2. kişi emir ekleri *-ñ*; *-Uñ*, *-ñUz*, *-UñUz*'dur. Çokluk 3. Kişi emir eki ise *-sUnlAr*'dır. (Yelten, 2009: 301)

Teklik 1. kişi: *-AyIn*, *-AyUm*

urayın 51a/3, haqqından geleyin 52a/1, varayum 6b/1, alayum 31a/12

Teklik 2. kişi: *-Ø*

Metnimizde genel olarak emir teklik 2. kişi çekimi eksizdir: *fıkr eyle 32a/12, gör 32a/12, ol 32a/15 vb.*

Emir teklik 2. kişide kullanılan ve kimi araştırmacıların pekiştirme ve kuvvetlendirme ögesi olarak kabul ettiği (Sertkaya, 1996: 141) *-GIl* ekinin de birkaç örnekte kullanıldığı görülmektedir: *bilgil 34b/5, olmağıl 29a/6, toğurmağıl 39b/8, olğıl 88b/4.*

Teklik 3. kişi: *-sUn*

Metnimizde de teklik 3. kişi emir eki *-sUn* şeklindedir ve daima yuvarlak ünlülüdür: *n'eylesün 6b/13, 'azāb çeksün 7a/3, olsun 27b/15, tokunsun 35b/9.*

Çokluk 1. kişi: *-AlUm*

yazalum 48a/7, alalum 53b/13, uşanduralum 54b/3, gülelüm 58a/3.

Çokluk 2. kişi: -ñ, -Uñ, -ñUz

ğāfil olmañ 11b/5, komañ 35b/11, koñ 58b/7, gelüñ 58a/ 3, görüñ 77b/3, durmañuz 73a/15, māni` olmañuz 86b/1.

Çokluk 3. kişi: -sUnlAr

Metnimizde örneği tespit edilememiştir.

İstek Kipi

İstek kipi Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan -GA(y) ekinden gelmiştir. Batı Türkçesine geçişte ekin başındaki G düşmüş böylece Eski Anadolu Türkçesinde -A ortaya çıkmıştır. (Yelten, 2009: 301) Metnimizde bu kipin çekiminde teklik 1. kişide iyelik kökenli şahıs eki, diğer kişiler de ise zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır. Çokluk 1. kişi şahıs eki *b>v* değişikliği ile -vUz şeklindedir. İstek kipinin metnimizde şahıslara göre kullanımı şu şekildedir:

Teklik 1. kişi: -Am

kurtaram 33a/14, bilem 18b/12, görem 96b/14.

Teklik 2. kişi: -AsIn

olasın 7a/10, idesin 1b/10, gönderesin 9b/1.

Teklik 3. kişi: -A-Ø

kaḅz ide 18b/15, göre 19a/5.

Çokluk 1. kişi: -AvUz

Metnimizde iki yerde çekimi görülür: *olavuz 26a/4, görevüz 76b/2.*

Çokluk 2. kişi: -AsIz

bulasız 50a/15, bi-ḥoş olasız 87b/4, yürüyesiz 45b/5, göresiz 87b/9.

Çokluk 3. kişi: -AlAr

söyleyeler 9a/1, incitmeyeler 56a/11, eyleyeler 68b/10, itmeyeler 73a/7.

Şart Kipi

Şart eki -sA'dır. Şart kipinin çekiminde çokluk 1. kişide zamir kökenli şahıs eki, diğer kişilerde ise iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır. Ekin metnimizde şahıslara göre kullanımı şu şekildedir:

Teklik 1. kişi: -sAm

varsam 41a/10, koysam 81a/8, tevbe itsem42b710.

Teklik 2. kişi: -sAñ

olsañ 10b/14, yusañ 14b/5, batarsañ 17b/5, tevbe itseñ 3b/1, görseñ 61a/6.

Teklik 3. kişi: -sA-Ø

olsa 2a/4, soymasa 3b/8, uvatsa 7a/1, olmasa 9b/12, irişse 2b/15, görse 10a/2

Çokluk 1. kişi: -sAvUz, -sAk

Metnimizde bu çekiminin iki ayrı şekilde yapıldığı görülmektedir. Bir örnekte kişi eki Eski Anadolu Türkçesindeki gibi *-sevüz* şeklindedir: *istesevüz 6a/10.*

Bir örnekte ise şahıs eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde varlığı görülmeyen *-k*'dir: *olmazsak 26b/2.*

Çokluk 2. kişi: -sAñUz

zulm itseñüz 36b/4, inanmazsañuz 71a/4, gelmeseñüz 90b/1.

Çokluk 3. kişi: -sAlAr

bulsalar 6b/10, bahş itseler 26a/8, nazar itseler 63a/12, görseler 43b/1.

Gereklilik Kipi

Eski Anadolu Türkçesinde bu kip için kullanılan özel bir ek olmamakla birlikte bu dönemde gereklilik için istek eki kullanılmıştır. Bu dönem eserlerinde gereklilik ek haricinde çeşitli sözcük ve yapılarla ifade edilmiştir. Metinlerde gerekliliğin genellikle *-sA gerek*; *-mAk gerek* yapısıyla karşılandığı görülmektedir. (Şahin, 2003: 69-70; Türk, Doğan, Şerifoğlu, 2015: 39)

Metnimizde de gerekliliğin bu yapılarla ifade edildiği şu örnekler mevcuttur:

Bu yıl gelüp sulţānuma 'arz itsem gerek idi. 24b/7

anlaruñ birisi dahı yusa gerekdür 93a/15

İmdi fırsatı ganîmet bilmek gerek 31a/14-15.

İmdi şāhum derviş olan ādem kalbini şöyle şaf itmek gerekdür 44b/9-10.

Halk nazar idüp güneşi gördiler devlet bunuñdur bu varmağ gerekdür 63b/3-4.

Ek-fiil

Eski Türkçedeki *er-* yardımcı fiilinin *ermek>irmek>imek* şeklinde ekleşmesinden oluşan ve isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan fiildir. (Korkmaz, 2007: 81) Türkçede bu ekin isim soylu sözcükleri yüklemleştirmek ve basit zamanlı fiilleri birleşik zamanlı yapmak gibi iki temel işlevi vardır. *İmek* fiili isimlerle birlikte kullanıldığında karşımıza dört ayrı çekimde çıkar. Bu çekimler geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi şeklindedir.

Geniş Zaman

Teklik 1. kişi: *ben bu taş içindeyim* 32a/3, *ben degirmenciyem* 52a/3, *ben sultānuñ fülāniyam* 24b/13, *ben ol şuyam* 37b/4.

Teklik 2. kişi: *ne aşl ādemsin* 54a/11, *sen nā-puhtesin* 61a/3, *sen kimsin* 80a/13.

Teklik 3. kişi: *canuñ ğıdası maḥabbetu'llāhdur* 2a/11, *mü'minlere lāyık olan budur* 80b/2, *Anuñ hikāyeti çokdur* 81a/1.

Meskenet ehline Haḫ müştākdurur 13b/4, *Çün istiğfurdurur derdüñ devāsı* 15b/13.

Çokluk 1. kişi: Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

Çokluk 2. kişi: *siz Muhammedüñ nice sevgülü yārisiz* 89/7, *siz kimlersiz* 93b/13.

Çokluk 3. kişi: *firākāñuzdan gamgīnlerdür* 13a/10, *bu kerre atlardur* 52a/12, *birbirinden hūb müstešnā nigārlardur* 86b/12.

Görülen Geçmiş Zaman

Metnimizde sadece tekil kişilerde çekimi görülmektedir.

Teklik 1. kişi: Metnimizde bir örnekte çekimi görülmüştür: *'āciz ü nā-çār kұл idüm* 86a/10.

Teklik 2. kişi: Metnimizde bir örnekte çekimi görülmüştür: *bir zāhide kız idüñ* 30b/9.

Teklik 3. kişi: *Meryem ğāyet zāhid idi* 14a/3, *bir ignesi var-ıdı* 32a/8.

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Metnimizde teklik 3. kişide çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır:

Meger bunlar kırklar imiş 53a/3, *Ol ev issi derzi kutb-ı 'ālem imiş* 53a/3, *diregüñ içi altunla mālamāl tolu imiş* 57b/13, *Kişiye kabiliyyet gerek imiş* 74b/6.

Şart

Metnimizde teklik 2. ve 3. kişilerde çekimi olduğu tespit edilmiştir:

Teklik 2. kişi: *ādem iseñ ğayret eyle* 76a/1, *Kul iseñ sen var* 80b/9.

Teklik 3. kişi: *öñ etegi yırtuḫ ise* 79a/9, *Eger sende var-ısa* 90b/13.

Birleşik Zamanlı Fiil Çekimi

idi, *imiş*, *ise* ek-fiilleri basit zamanlı fiillere gelerek onları hikāye, rivayet, şart birleşik zamanlı yapar. Metnimizde tespit edebildiğimiz birleşik zamanlı fiil çekimleri şunlardır:

Hikāye

Geniş Zamanın Hikâyesi: *ders virürdi 64a/10, yürürdi 66b/4, ziyâ virürdi 69b/15, görürdi 78a/15.*

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi: Metnimizde I. ve III. tekil kişilerdeki çekimlerine rastlanmıştır:

Teklik 1. kişi: Tek bir örnek tespit edilmiştir: *göndermişdüm 72a/7.*

Teklik 3. kişi: Metinde örneği çokça bulunmaktadır: *itmiş idi 23b/24, idivirmiş idi 30b/3, vaşiyet itmişdi 42b/6, dimişdi 66a/10, gamz itmişdi 72a/10, hüküm itmişdi 81a/6.*

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi: İki örnekte görülür. Bu örneklerde ekeylemin ekleşmemiş şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir: *gelmedi idi 8b/4, bağışladı idi 60b/10.*

İstek Kipinin Hikâyesi: Metnimizde teklik 3. kişide çekimlenmiş örnekleri tespit edilmiştir: *kılaydı 26a/15, içeydi 59b/4, taşarruf ideydi 77a/14, helâk olaydı 82a/9.*

Rivayet

Geniş Zamanın Rivayeti: Metnimizde bir örneği görülmüştür: *gelürmiş 38b/2.*

Şart

Geniş Zamanın Şartı: *ölürsem 3b/10, olursa 4a/15, gelürse 8b/12, sevmez ise 64b/15.*

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı: Metnimizde teklik 3. kişide çekimi görülmüştür: *oldı ise 69a/1, bindi ise 85b/6, buyurdıysa 49a/4, bulındıysa 56a/7.*

SONUÇ

Nidâî'nin *Tenbîhnâme* adlı eserinin isim ve fiil çekimi yönünden incelenmesi sonucunda dikkat çeken şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Metnimizde *üç karındaşlar 31a/8, iki yârânlar 87a/8, iki mübârek dişleri 89b/7* örneklerinde görüldüğü gibi sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerin çoğul şekilleriyle kullanılması dikkat çekicidir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ünlüsü daima yuvarlak olan teklik 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin metnimizde uyuma girmiş düz ünlülü şekilleri de görülmektedir. Bununla birlikte çokluk 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin yardımcı ünlülerinin kimi zaman uyuma girdiği şekiller de mevcuttur.

Metnimizde isim hâl eklerinin kullanımında Eski Anadolu Türkçesinden farklı bir durum söz konusu değildir. İsim hâl eklerinin kullanımı açısından dikkati çeken nokta hâl eklerinin temel anlamsal işlevlerinde görülen geçişliliklerdir. Bir başka deyişle hâl eklerinin birbirinin yerine kullanımındadır.

Metnimizde fiil çekimi Eski Anadolu Türkçesi ile büyük ölçüde benzer olmakla birlikte bildirme ve tasarlama kiplerinin kullanımında metinde dikkati çeken bazı durumlardan söz edilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-IsAr* ekinin metnimizde sadece bir iki örnekte (*idiser 6a/9, giriser 68a/7*) geçtiği ve bu zaman için *-(y)AcAK* ekinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Ayrıca yine Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde varlığı görülmeyen şimdiki zaman eki *-(I)yor*'un da metnimizde az sayılmayacak ölçüde kullanımı bulunmaktadır ve bu durum ekin işlevlik kazanmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Metnimizde emir teklik 1. kişi için *-AyUm* ve *-AyIn* (*id-eyüm 42b/11, id-eyin 81b/2 vb.*) ekleri birlikte kullanılmaktadır. Aynı şekilde geniş zaman teklik 1. kişi için *-Am* ve *-In* (*gelür-em 65b/8, ister-in 67a/13 vb.*) ekleri birlikte kullanılır. Duyulan geçmiş zaman teklik I. kişide genellikle *-Am* (*uğramış-am 39a/14 vb.*) kullanılırken bir örnekte (*unutmuş-in 19a/11*) şahıs eki *-in*'dir. Aynı kişiler için farklı şahıs eklerinin kullanılmasında görülen bu çeşitliliğin *Tenbîhnâme*'nin bir geçiş dönemi eseri olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde emir teklik 2. kişide sıkça kullanılan *-GIl* eki de metnimizde az geçen eklerden biridir.

Bilindiği üzere Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi yerine *-A* istek kipi yanında ve *-sA gerek* veya *-mAk gerek* birleşik yapısı kullanılmıştır. Metnimizde yine gereklilik için *-sA gerek* birleşik yapısı kullanılmakla birlikte *-mAk gerek* birleşik yapısı da kullanılan diğer bir yapıdır.

Metnimizde fiil çekiminde genellikle iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılırken istek ve şart çokluk I. kişi çekiminde; *istesevüz 6a/10, ikrâr idevüz 16a/9, olavuz 26b/4* örneklerinde olduğu gibi zamir kökenli *-vUz* ekinin kullanıldığı görülmektedir. Şart çokluk I. kişide şahıs eki bir örnekte (*olmazsağ 26b/2*) *-k*'dir. Bu da *Tenbîhnâme*'nin kaleme alındığı dönemde ekin kullanıma girmeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: Atatürk, Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Çatıkkaş, A. (2001). *Örneklî ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.

- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G., & Boz E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Kartallıoğlu Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu M. (1988). Eski Osmanlıca. *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın). Seri IV (A.21) 247-276. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (1996). 'Bolsungıl Tep Tediler' Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988). Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türk V., & Doğan B., Şerifoğlu Y. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Üstünova, K. (2007). Yalın Durum Karmaşası. *Turkish Studies*. 2 (2) 136-148.
- Yelten, M. (1999). *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zülfikar, H. (1992). Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan -ip> -if Eki. *Türkoloji Dergisi*. X (1) 13-20. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi Yayınları.